

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В.А. Ткачук, кандидат економічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті проаналізовано сучасний стан соціальної інфраструктури, досліджено вплив соціальної інфраструктури на умови життєдіяльності та можливості людського розвитку у сільській місцевості. Вивчено проблеми розвитку та напрями поліпшення стану соціальної інфраструктури села.

Ключові слова: *сталий розвиток, сільські території, соціальна інфраструктура села.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сталий розвиток сільських територій вимагає не лише підтримки аграрного сектора економіки, а й забезпечення високої якості трудового потенціалу, поліпшення умов життя, праці, побуту, дозвілля сільського населення; оздоровлення демографічної ситуації тощо. В даних умовах особливо актуалізуються проблеми соціальної інфраструктури сільських населених пунктів України.

Задоволення життєвих потреб сільських жителів значною мірою залежить від збільшення обсягу інвестицій у галузі соціальної інфраструктури. Передача до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгоспприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Сучасний стан соціальної інфраструктури села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного та потребують негайної інституційної та матеріальної підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню інфраструктури сільської місцевості значну увагу приділяє ряд науковців. Серед вітчизняних можна виділити О. Бородіну, П. Гайдуцького, І. Гнибіденка, О. Павлова, П. Саблука та ін. Проте більшість досліджень стосується загальних проблем

агробізнесу і окремих елементів інфраструктури. Водночас, аналіз наукових публікацій свідчить, що ступінь вивчення проблеми вітчизняними авторами не можна вважати достатнім і вона потребує подальших розробок.

Метою статті є дослідження соціальної інфраструктури сільських територій на сучасному етапі розвитку та обґрунтування можливих перспективних напрямів її розбудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденції розвитку соціальної інфраструктури села за роки незалежності України значною мірою визначалися особливостями політичного та економічного становища країни, а також рівнем розвитку сільського господарства.

Найгострішими проблемами розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів України, як вважають провідні науковці, є такі [12]:

- невідповідність відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
- недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку відповідних об'єктів та відсутність дієвих стимулів залучення коштів з інших джерел;
- недосконала система територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури;
- недостатній рівень кадрового забезпечення, низька кваліфікація працюючих та незадовільні умови й мотивація праці у галузі;
- низька якість послуг, що надаються населенню цими об'єктами.

Якщо на початку 90-х рр. були намагання поліпшити фінансування сільських закладів соціальної сфери через місцеві бюджети (у тому числі за рахунок відшкодування витрат сільськогосподарських підприємств на утримання власних об'єктів), виділялися пільгові кредити індивідуальним забудовникам, державні централізовані капіталовкладення в розвиток соціальної інфраструктури на селі, то наступними роками цілеспрямований вплив державних органів управління на соціальний розвиток села постійно слабшав. Зменшувалися і фінансові можливості сільськогосподарських

підприємств щодо утримування й розвитку соціальної інфраструктури. Як наслідок, мережа підприємств і установ сфери обслуговування на селі катастрофічно скорочується, матеріальна база занепадає і руйнується; капітальні вкладення в соціальну інфраструктуру села нині становлять усього 12-15% від рівня 1990 р. (за всіма джерелами фінансування, включаючи кошти населення на житлове будівництво). При цьому обсяг капіталовкладень соціального призначення у розрахунку на одного жителя в сільській місцевості залишається у 1,5-2 рази нижчим, ніж у містах [1].

Інфраструктурний потенціал галузей соціально-культурного обслуговування представлений на селі мережами відповідних діючих установ і організацій. Як уже зазначалося, в умовах кризи ці мережі згортаються, отже, створений раніше потенціал руйнується. За останні 10 років відбулося погіршення благоустрою сільських населених пунктів більш ніж на 30%, зменшилася кількість сімей, які отримали соціальне житло, особливо молодих, у 10-12 разів, що сприяло збільшенню депресивних сільських територій та дестабілізації розвитку країни в цілому [5].

Поряд із тим, слід наголосити, що у 2010 р. різко збільшилося введення в експлуатацію житла у сільській місцевості (3035 тис. м² загальної площі, тоді як у попередньому році цей показник був майже втричі нижчим). Лише у 1990 р. ця цифра була вищою (3423 тис. м²). У 2011 р. показник введення в експлуатацію житла у сільській місцевості зменшився майже на 20% і склав 2445 тис. м². Структура розподілу даного показника в сільських та міських поселеннях відображено на рис. 1.

Кількісний показник введення в експлуатацію житла в сільській місцевості має загальну позитивну тенденцію, але, як видно з рис. 1, у структурі загальної динаміки даний показник не зазнав значних змін в порівнянні з аналогічним показником у міських поселеннях. Варто відзначити, що у розрахунку на 1000 осіб населення даний показник протягом 1990-2011 рр. у сільській місцевості був більшим лише у 2010 р. в порівнянні з міськими поселеннями (відповідно

210 м² і 202 м² на 1000 осіб), але у 2011 р. знову був значно меншим (відповідно 170 м² і 224 м² на 1000 осіб) [11].

Щодо якості сільського житлового фонду, то вона є незадовільною: майже 32% сільських домогосподарств мають житло, яке побудовано до 1960 р., 47,3% – у 1960-70-ті роки, 15% – у 1980-і рр. [3]. Переважна частина сільського житлового фонду є фізично і морально застарілою і відрізняється низьким рівнем комфортності: питома вага житла домогосподарств, обладнаних водопроводом – 35,6%, каналізацією – 34,4%, центральним опаленням – 0,7%, індивідуальною системою опалення – 53,0%, ванною або душем – 29,8%, підлоговими електроплитами – 1,2% [13].

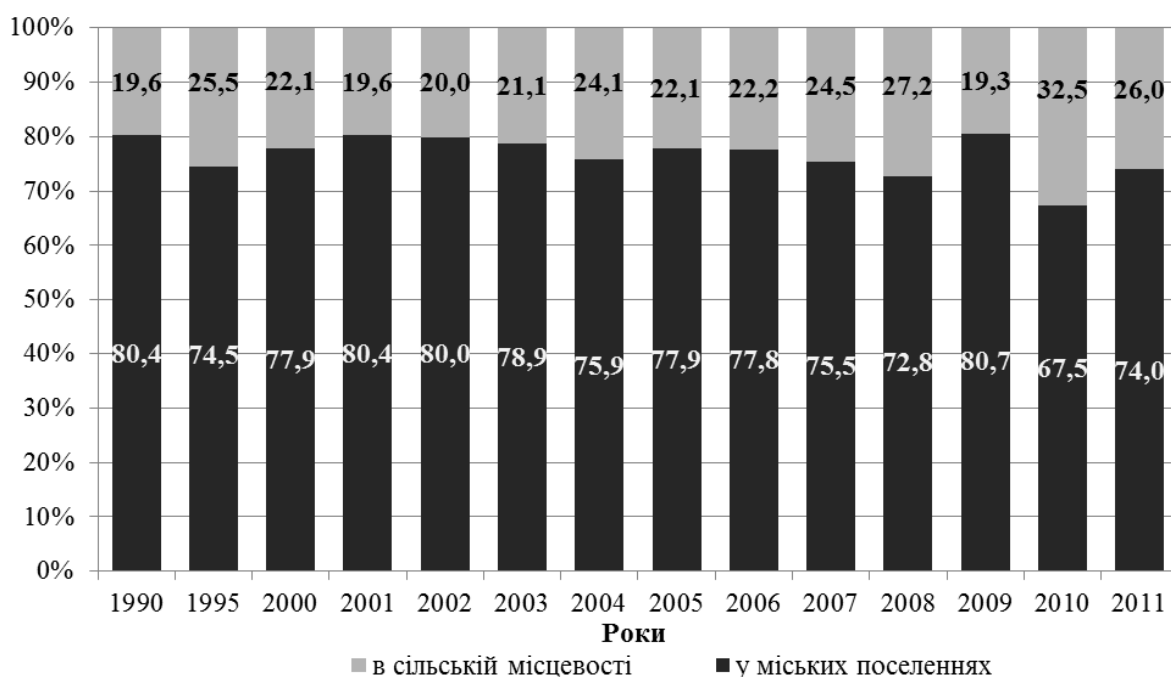

Рис. 1. Порівняльна динаміка структури введення в експлуатацію житла в Україні

Джерело: [11]

Кращим 2010 р. виявився відносно попереднього року і щодо введення в експлуатацію загальноосвітніх навчальних закладів в сільській місцевості (рис. 2). У 2011 р. даний показник значно збільшився в порівнянні з попереднім роком – з 3621 до 6692 учнівських місця на селі, але на відміну від 2010 р. не перевищив даний показник у міських поселеннях

(у 2011 р. у міських поселеннях введено в експлуатацію 7956 учнівських місць проти 6692 у сільській місцевості). Однак ці показники є значно меншими, порівняно з такими у 1990 р.: у сільській місцевості – 60790 учнівських місць, у міських поселеннях – 103138 учнівських місць.

Кількість загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості на 01.09.2012 р. – 12 799 закладів (1 319 573 учнів). Зменшення чисельності дітей шкільного віку на селі призводить до недозаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином місцевою владою, і тому запроваджено державну програму «Шкільний автобус», в межах якої забезпечується доставка дітей до шкіл у крупніших поселеннях. Проте 14 208 школярів не охоплені нею внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин, нерозвиненістю дорожньо-транспортної мережі, відсутності доріг із твердим покриттям.

Учніських місць

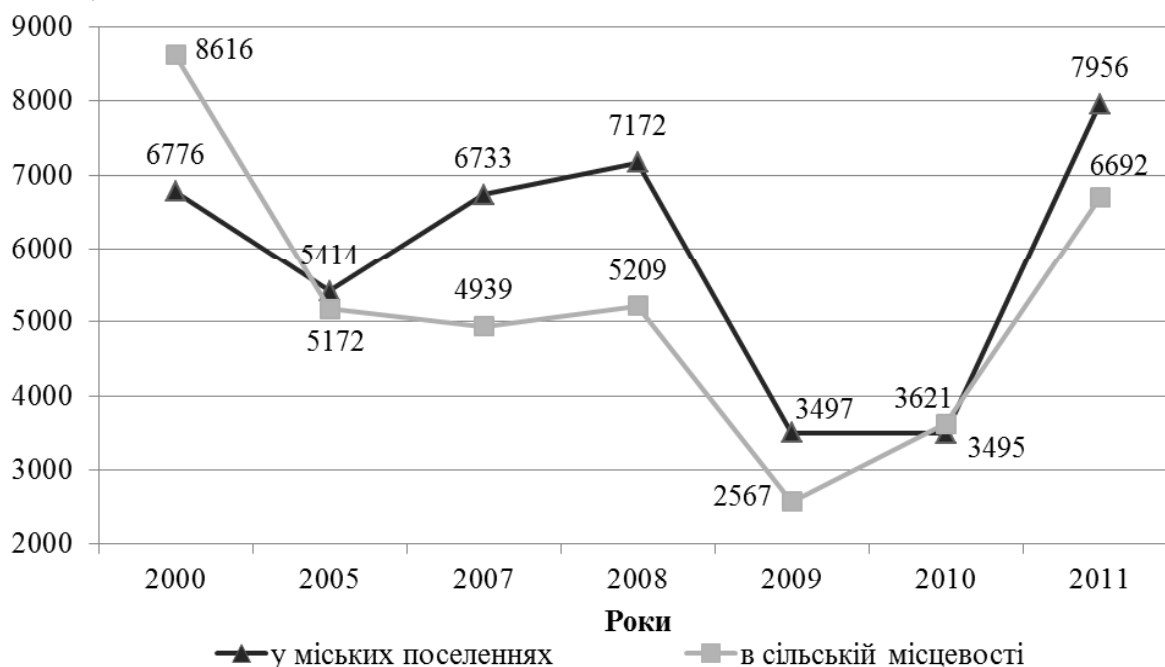

Рис. 2. Введення в експлуатацію загальноосвітніх навчальних закладів у 2000-2011рр.

Джерело: [11]

Тенденції до збільшення характерні і для закладів охорони здоров'я. Так, у 2011 р. у сільській місцевості було введено в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів на 12% більше, ніж за попередній рік, і майже у 11 разів менше, ніж у 1990 р. (рис. 3).

Кількість введених в експлуатацію лікарняних закладів в сільській місцевості знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Так, у 2011 р. в сільській місцевості було введено в експлуатацію 21 ліжка, проти 8 у 2010 р., тоді як у міських поселеннях даний показник становить у 2011 р. – 766 ліжок, а у 2010 р. – 1043.

Отже, основні інфраструктурні об'єкти охорони здоров'я в сільській місцевості перебувають у кількісному відношенні в надзвичайно нерівних умовах в порівнянні з містами. У сільській місцевості України проживає майже третина населення, тоді як відношення введення в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів в сільській місцевості в порівнянні з міськими поселеннями становить на сьогодні 1 до 10, лікарняних закладів – 1 до 36.

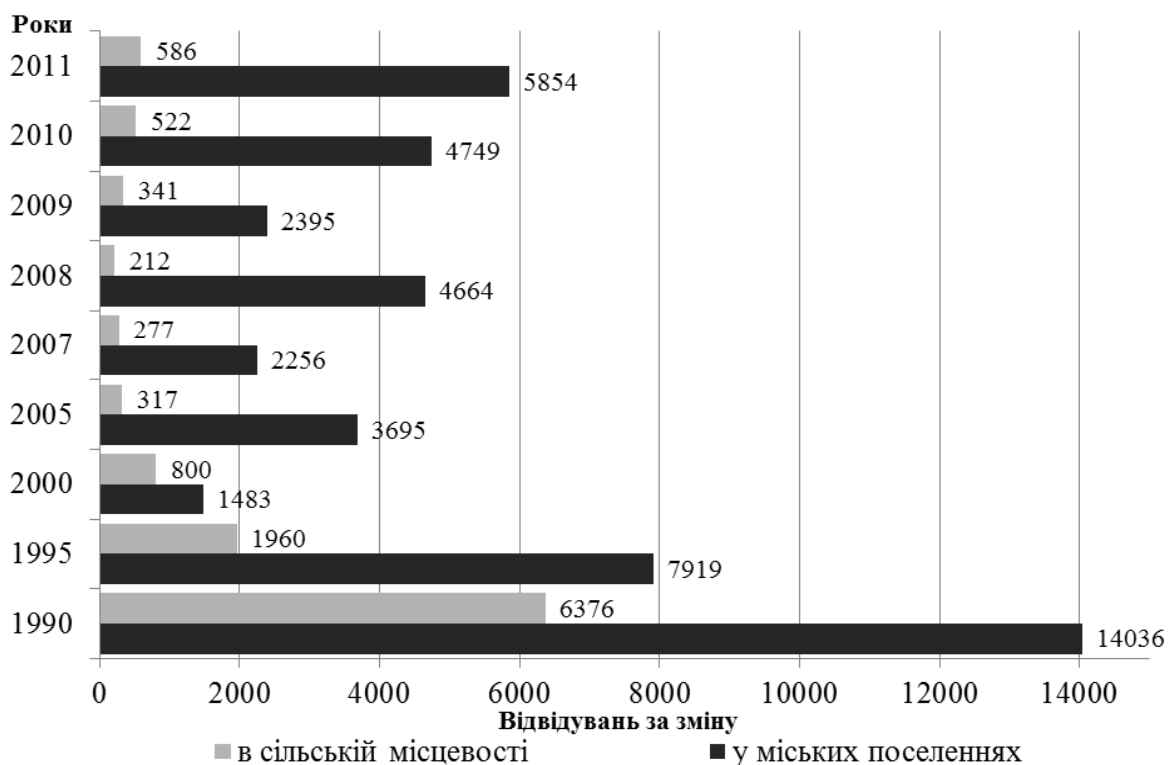

Рис. 3. Динаміка введення в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів

Соціальні умови життя сільського населення значною мірою залежать від рівня розвитку та облаштування доріг у сільській місцевості. Існуючі дороги не ремонтуються і виходять із ладу. Стан бездоріжжя такий, що не дає змоги дістатися до медичних та інших закладів соціальної сфери [10, с. 217].

За інформацією Міністерства інфраструктури України, протягом 2006-2011 рр. поліпшено транспортне сполучення у сільській місцевості лише до 208 населених пунктів (загальна протяжність доріг – 455,9 км); станом на 01.01.2012 р. 109 населених пунктів не мають доріг з твердим покриттям. Регулярним транспортним сполученням забезпечено 26,8 тис. сільських населених пунктів (97,5 % від їх загальної кількості), але якість і порядок обслуговування поселень, які формально мають регулярне сполучення, не є задовільними. Автобуси, що працюють на сільських маршрутах, практично повністю вичерпали свій ресурс і потребують заміни так само, як і під'їзди до багатьох населених пунктів [13].

Сільська місцевість відрізняється від міської не лише кількісними, але і якісними парадигмами. У сільських школах бракує навчальної літератури, книжкового фонду бібліотек. Значна частка учнів сільських шкіл і вчителів проживає за межею пішохідної доступності до навчальних закладів. [7, с. 44]. Лише 34% сільських дітей охоплено дошкільними закладами. В цілому інфраструктура освіти на селі не забезпечує комфортного часу проведення занять.

Щороку в Україні зникає близько 26 сільських населених пунктів, а близько 115 сільських адміністративних районів уже віднесено до зони демографічної кризи. Останнє посилюється внаслідок зниження доходів сільських жителів – необхідної умови для задоволення потреб населення.

Якщо в міських поселеннях домогосподарства із грошовими доходами на душу населення до 300 грн у місяць становили 0,2%, то в сільській місцевості – 1,4%, і навпаки, – із доходами понад 1920 грн ці показники відповідно були 16,7 і 5,5% [6].

Стан об'єктів культури на селі такий, що унеможливорює здійснювати культурно-просвітницьку діяльність на такому рівні, щоб задовольняти потреби сільського населення. На

сьогодні в об'єктах культури застаріла техніка, практично згорнута система виїзного обслуговування, незадовільною є і територіальна доступність відповідних послуг.

Складні умови проживання, низький рівень оплати праці зумовлюють неукомплектованість багатьох закладів соціально-культурного призначення.

Сучасні міжнародні рейтинги рівня сталого соціального розвитку оцінюються трьома індексами: людського потенціалу, якості життя та освіченості суспільства. Кожен із них залежить від освітнього рівня сільського населення. А він є недостатнім, щоб на селі, у т.ч. і в аграрному секторі, активно впроваджувати новітні технології (табл. 1). Значення освіти посилюється як у виробничій сфері, так і у сфері послуг.

Таблиця 1

Освітній рівень працівників сільського господарства та пов'язаних з ним сфер послуг в Україні, за 2005-2011рр.

Показники	Роки						2011 р.		
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	всього	у % до попереднього року	у % до 2005р.
Чисельність штатних працівників (разом із зайнятими мисливством), тис. осіб	931,2	801,6	692,8	603,5	573,4	526,4	504,8	95,9	54,2
З них мають: неповну та базову вищу освіту	131,7	114,0	102,8	90,9	84,7	78,3	78,0	99,6	59,2
у % до облікової кількості штатних працівників	14,1	14,2	14,8	15,1	14,8	14,9	15,5	-	-
повна вища освіта	70,6	67,4	65,4	61,9	61,4	61,1	63,9	104,6	90,5
у % до облікової кількості штатних працівників	7,6	8,4	9,4	10,3	10,7	11,6	12,7	-	-

Джерело: [8].

Серед аграрників упродовж 2005-2011 рр. кількість осіб з повною вищою освітою істотно знизилася і є набагато нижчою, ніж серед міських жителів. Однією з причин цього є існуюче

життєве середовище, яке не сприяє підвищенню освітнього, професійного й кваліфікаційного рівня жителів села.

Явища занепаду інфраструктури українського села загострюються, а інституційне забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім: інституції та механізми координації політики створюються і скасовуються, а чинні не завжди діють [4]. Так, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року визначає шляхи і способи розв'язання проблем села, встановлює завдання і заходи та очікувані результати [9], але не містить жодного завдання, яке б зосереджувалося саме на збереженні та розвитку соціальної складової життєдіяльності сільських територій, що, в свою чергу, відбиває загальний підхід до соціальних питань як до другорядних.

Програмою затверджено джерела та обсяги її фінансування, але, за інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2011 р. було профінансовано лише 71% від запланованих завдань і заходів [13] (табл. 2).

Таблиця 2

**Обсяги фінансування з Державного бюджету
Державної цільової програми розвитку
українського села на період до 2015 року**

За роками	Обсяг фінансування, млрд грн	Виділено коштів профінансовано млрд грн
2008	15,3	12,6 (82 %)
2009	15,1	9,1 (60,5 %)
2010	14,5	8,99 (61 %)*
2011	14,1	10,0 (71 %)

*Дані за I півріччя 2010 р.

Джерело: [13]

Незважаючи на відносно непогані кількісні (фінансові) показники виконання програми у 2008-2011 рр. (60-80% від запланованого), якісні (структурні) параметри її реалізації є значно гіршими. Так, у 2008-2009 рр. Програма не фінансу-

валася по 32, у 2010 р. – по 35, у 2011 р. – по 40 заходах, переважна частина яких стосується саме розвитку соціальної сфери села та сільських територій. Проте, внесення змін до Програми в частині уточнення завдань і заходів, обсягів і джерел фінансування, строків її виконання (відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 № 794) на період 2011-2015 рр. не здійснено [13].

Таблиця 3

Основні складові розвитку соціальної інфраструктури сільських територій

Напрями забезпечення	Розвиток галузей соціально-побутового призначення	Розвиток галузей соціально-культурного призначення
Управлінське забезпечення	Вдосконалення управління державними видатками на розвиток соціально-побутової сфери з метою їх прозорого, гнучкого та раціонального використання	Формування системи надання соціально-культурних послуг, яка б відповідала потребам населення, шляхом модернізації існуючих і запровадження нових видів послуг
Нормативно-правове забезпечення	Створення сприятливих організаційно-правових умов для діяльності суб'єктів господарювання, що беруть участь у вирішенні соціально-побутових проблем	Законодавче забезпечення стимулювання закріплення на селі спеціалістів освіти, культури та охорони здоров'я
Фінансово-економічне забезпечення	Розвиток фінансово-кредитної системи допомоги у будівництві та придбанні власного житла в сільській місцевості;	Стимулювання фінансової підтримки розвитку соціально-культурної сфери приватними підприємствами
Інституціональне забезпечення	Трансформація об'єктно-суб'єктних відносин в комунікативні з метою розвитку державних та приватних інституцій на селі	Інституціоналізація системи відновлення мережі освітніх, культурних та закладів охорони здоров'я з метою сприяння фізичному і духовному розвитку нації
Обліково-аналітичне забезпечення	Формування інформаційної системи та запровадження комплексної оцінки якості соціально-побутового забезпечення сільського населення	Запровадження системи моніторингу процесу відтворення інфраструктурних об'єктів соціально-культурного призначення
Соціально-психологічне забезпечення	Популяризація публічної політики усвідомлення та розуміння громадськістю її ролі та важливості участі у процесі відновлення соціально-побутової сфери	Формування почуття відповідальності та необхідності збереження об'єктів інфраструктури соціально-культурного призначення

Джерело: авторська розробка

Для забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій нами пропонується система заходів, яка надає можливість визначити найбільш актуальні напрями діяльності всіх членів суспільства на сучасному етапі розвитку соціальної сфери села (табл. 3).

Завдання нині полягає в тому, щоб забезпечити таке управління процесом розвитку сільської соціальної інфраструктури, щоб значно підвищити її ефективність в першу чергу як механізму забезпечення нормального режиму відтворення робочої сили. Центральним пунктом цього завдання є розроблення соціальної програми розвитку і розміщення сільської соціальної інфраструктури.

Висновки. Соціальна інфраструктура села має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини та тим самим сприяти розвитку сільської економіки. Наявність ефективно функціонуючої соціальної інфраструктури сільських територій є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності, але й ефективного господарювання. Відсутність важливих структурних елементів соціальної сфери є причиною масового відпливу робочої сили з сільської місцевості та занепаду сільських територій.

В умовах ринкової економіки виникла необхідність перегляду заходів, спрямованих на посилення розвитку соціальної інфраструктури українського села. Зокрема, виникла необхідність впровадження концепції комплексного розвитку соціальної сфери сільських населених пунктів з урахуванням національного надбання, вимог ринку, збереження культурно-традиційних цінностей, що сприятиме відтворенню генофонду нації і утвердженню високих стандартів життя в сільській місцевості.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. — 2009. — № 5. — С. 59 — 67.
2. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / Бородіна О.М. — К. : ІАЕ УААН, 2003. — 277 с.
3. Державна житлова політика України : проблема соціально-економічної ефективності: аналіт. доповідь / О.А. Більовський. — К. : НІСД, 2012. — С. 15.

4. Земля – село – люди – реформа : збірник аналітичних матеріалів Експертного форуму з питань земельної реформи (м. Київ, 14 лютого 2012 року). — К. : Легальний статус, 2012. — С. 14.
5. Клокар О. О. Розвиток соціальної інфраструктури як чинника формування трудових ресурсів аграрного сектора економіки / О. О. Клокар // Сталій розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — К., 2012. — № 11. — С. 31 — 37.
6. Куценко В. І. Соціальна сфера села у контексті забезпечення сталого розвитку / В. І. Куценко // Практичний журнал "Збалансоване природокористування". — К. : Екоінвестком, 2012. — № 2. — С. 16 — 22.
7. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. — К. : Дія, 2007. — 400 с.
8. Праця України у 2011 році : статистичний збірник. — К. : Держкомстат України, 2012. — 343 с.
9. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
10. Проблеми і шляхи розвитку державного регіону (на прикладі областей Поліського економічного регіону) : моногр. / [за ред. М.І. Карліна]. — Луцьк : Вежа, 2006. — 332 с.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік : [стат. зб.]. — К. : Август Трейд, 2012. — 560 с.
12. Соціально-економічний розвиток сільських територій : навчальний посібник / В. К. Терещенко, В. А. Ткачук, Т. І. Балановська [та ін.]; за ред. В. К. Терещенка. — Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. — 348 с.
13. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів [Електронний ресурс] // Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/>.

В.А. Ткачук. Развитие социальной инфраструктуры сельских территорий Украины в контексте их устойчивого развития.

В статье проанализировано современное состояние социальной инфраструктуры, исследовано влияние социальной инфраструктуры на условия жизнедеятельности и возможности человеческого развития в сельской местности. Изучены проблемы развития и пути улучшения состояния социальной инфраструктуры села.

V. Tkachuk. The development of social infrastructure in rural Ukraine in the context of sustainable development.

The article analyzes the current state of social infrastructure, the influence of social infrastructure on living conditions and the possibility of human development in rural areas. Studied the problems of development and directions of improvement of social infrastructure in village.